

İbn Battuta Seyahatnamesi'nde Türk Kadını

Turkish Women In Ibn Battuta's Travel Book

ÖZET

Tarih boyunca kurulmuş olan Türk devletlerinde toplumsal hayatta Türk kadınının diğer milletlerinin kadınlara göre birtakım haklar açısından daha önde olduğu görülmektedir. Orta Asya'da kurulmuş olan Türk devletlerinde yaşayan Türk kadınına bakıldığında sosyal hayatta evden çıkmama- eve kapanma gibi bir durumu bulunmamaktadır. Çünkü bozkırda konargöçer bir hayat yaşayan toplumun bir bireyinin yaşadığı evden -çadırından çıkarak toplumsal hayatın içerisinde olma zorunluluğu bulunmaktadır. Zaman ve mekâna bağlı olarak elbette kazanılan haklar açısından bakıldığında diğer milletlerin kadınlara göre daha ileride olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında yukarıda belirtilen görüşleri destekleme amaçlı olarak 14. yüzyıl gezginlerinden olan Kuzey Afrika ülkesi Fas'ın Tanca şehrinde doğan İbn Battuta'nın eserinde Türk kadını ile ilgili vermiş olduğu bilgiler kayda değer bilgiler olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca İbn Battuta'nın hayatı ve eseri hakkında bilgiler verilerek eserinde kendisinin Mısır, Irak, İran, Arap Yarımadası, Anadolu, Deşt-i Kıpçak, Bizans (İstanbul), Orta Asya, Maldivler, Hindistan, Çin ve Endülüs memleketlerini gezdiği anlaşılmaktadır. Geziş olduğu coğrafyalarda var olan devletler ve bu devletlerde yaşayan milletlerin toplum yapıları, örf, âdet, gelenek ve göreneklere, inançları, yaşadıkları coğrafyanın doğal özellikleri hakkında bilgiler vermektedir. İbn Battuta'nın kendisi iyi bir gözlemci olduğundan gördüklerini dikkatli bir şekilde kaleme aldığı görülmektedir.

Çalışmanın başlığında da belirtildiği gibi İbn Battuta Seyahatnamesinde Türk kadınının toplum içerisindeki yeri ve önemi hakkında da gözlemleri bulunmaktadır. Bu çalışmada sadece seyyah İbn Battuta'nın Türk kadınları hakkında vermiş olduğu bilgiler tespit edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Battuta, Seyahatname, Türk Kadını

ABSTRACT

In the Turkish states established throughout history, it is seen that Turkish women are ahead in terms of certain rights in social life compared to the women of other nations. When we look at the Turkish women living in the Turkish states established in Central Asia, there is no such situation as staying at home in social life. Because an individual of a society living a nomadic life in the steppe has the obligation to be in social life by leaving the house - tent. Depending on the time and place, of course, when we look at the rights gained, it is seen that it is more advanced than the women of other nations. From this point of view, in order to support the above-mentioned views, the information about Turkish women given by Ibn Battuta, one of the 14th century travelers born in the city of Tangier in Morocco, a North African country, in his work is considered as noteworthy information. In addition, by giving information about Ibn Battuta's life and work, it is understood that he traveled to Egypt, Iraq, Iran, Arabian Peninsula, Anatolia, Dasht-i Kipchak, Byzantium (Istanbul), Central Asia, Maldives, India, China and Andalusia. He gives information about the states that existed in the geographies he traveled and the social structures, customs, traditions, traditions and customs of the nations living in these states, their beliefs, and the natural features of the geography they lived in. Since Ibn Battuta himself was a good observer, it is seen that he carefully wrote down what he saw.

As stated in the title of the study, Ibn Battuta also has observations about the place and importance of Turkish women in society in his Travelogue. In this study, only the information given by the traveler Ibn Battuta about Turkish women was identified and evaluated.

Keywords: Ibn Battuta, Travelogue, Turkish Women

GİRİŞ

Tarihte kurulmuş olan Türk devletlerinde (Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve diğerleri) Türk kadınlarının toplumsal hayatta etkin oldukları ve devlet içerisinde siyasal hayatta da rol oynadıkları bilinmektedir. Farklı coğrafyalarda yaşamış ve zaman içerisinde farklı kültürleri benimsemiş Türk topluluklarında kadınların sahip oldukları dinî inançlardan dolayı kadınların rollerinde de birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Türk toplumunda kadın eş'tir, anne'dir. Aile adı verilen birliği meydana getiren iki taraftan biridir. Toplumun mutluluğu aile bireylerinin birlikte

Ahmet Gündüz¹ 

How to Cite This Article

Gündüz, A. (2023). "İbn Battuta Seyahatnamesi'nde Türk Kadını" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:9, Issue:118; pp:9556-9562. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/sss.70753>

Arrival: 21 June 2023
Published: 31 December 2023

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Prof. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı, Kırşehir, Türkiye. ORCID: 0000000214483088

mutlu bir hayat sürmesine bağlıdır. Türk toplumunda aile toplumun temel taşıdır. Ailede çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi, ona ilk eğitimi veren kadına aittir. Çalışmada Türk toplumunda ve devletlerinde kadının rolü ile ilgili tespitler seyyah İbn Battuta'nın kısaca Rihle adı verilen eserinden hareketle aktarılacaktır².

Yazar ve Eseri Hakkında Bilgiler

24 Şubat 1304 (17 Receb 703)'te Fas ülkesinin Tanca şehrinde doğan İbn Battuta'nın ailesi Kuzey Afrika kökenli olup Berberî asıllı Levâte kabilesine mensuptur. Zaman içerisinde Fas'ın "Berka" adındaki yerleşim yerinden "Tanca" şehrine göç etmişlerdir. İbn Battuta Seyahatnamesi'nde "kaza ve meşihat benim ve atalarımın mesleğidir" diyerek kendi ailesini tanıtmaktadır³.

Ortaçağ'ın en büyük seyyahlarından biri olan İbn Battuta, Rihlet ü İbn Battuta diye bilinen seyahatnamenin sahibidir. Tam olarak adı Ebu Abdullah Muhammed bin Abdullah bin Muhammed bin İbrahim Levatî Tancî'dir. 1368 yılında Tamesna-Merrekas'ta kadılık yaptığı esnada vefat etmiştir. İbn Battuta'nın yapmış olduğu seyahatlar toplamda 28 yıl devam etmiştir. Bu süre zarfında Mısır, Arap yarımadası, Irak, İran, Anadolu, başta Osmanlı Beyliği olmak üzere diğer Anadolu beylikleri, Deşt-i Kıpçak, Bizans (İstanbul), Orta Asya, Hindistan, Maldivler, Çin ve Endülü'sü'ü gezmiştir. Seyyah İbn Battuta gezmiş olduğu coğrafyalarda var olan devletler ve bu devletlerde yaşayan milletlerin toplum yapıları, örf, âdet, gelenek ve görenekleri, inançları, yaşadıkları coğrafyanın doğal özellikleri ve ürünleriyle tanıttığı ülkeler ve şehirlerin durumunu eserine başarıyla yansıtmıştır. Eser, Seyyah İbn Battuta'nın bizzat kendisi tarafından "Tuhfetü'-Nüzzar fi Garaibü'l-Emsar ve Acaibü'l-Efsar" olarak adlandırılmıştır ve kısa bir şekilde Rihle olarak bilinmektedir. Eser, Türkçe'de İbn Battuta Seyahatnamesi adıyla bilinmektedir⁴.

İbn Battuta Seyahatnamesi'nde Türk Kadını

İbn Battuta Seyahatnamesi'nde, "Türk ve Tatar ulusları nezdinde kadınlar" çok itibar eder. Onlar bir buyruldu yazdıklarında "Hatun ve Sultanın emriyle" ifadesini mutlaka koyarlar. "Kadınların her biri bazı eyaletlerin idaresine ortaktır ve büyük gelirlerin sahibidir"⁵ olduğunu söyler. Irakeyn ve Horasan bölgesinin hükümdarı "Ebu Said Bahadır Han" dır⁶. Ebu Said Bahadır Han'ın tahta geçtiği dönemde ülkede "Emir Çoban" ın sözü geçmektedir. "Ebu Said Bahadır Han'ın annesinin adı Dünya Hatun" adını taşımaktadır⁷. Annesi bir gün genç şehzadesi Ebu Said Bahadır Han'ın yanına gelerek "Dımaşk Hoca oğlu Emir Çoban sınırı aşmaya başladı "babanın namusunu" lekelemeye çalışıyor şeklinde uyardı. "Çünkü bir önceki geceyi "Togay Hatun" un yanında geçirdi ayrıca bana da haber gönderdi. Bu gece benim yanımda geceleyecekmiş" dedi. Annesinin anlattıkları Ebu Said Bahadır Han'ın gururuna dokunduğundan alınan tertibat üzerine Dımaşk Hoca oğlu Emir Çoban "öldürülmüştür"⁸. İbn Battuta, seyahatnamesinde Türk kadınlarının eşlerinin kendileri dışında başka bir kadın veya kadınlarla gönül ilişkisine girdiklerinde "kıskaç" olduklarını belirterek bu duruma bir örnek vermiştir. Örneğin; eserde hükümdar Ebu Said Bahadır Han'ın birden fazla hanımı olduğu anlaşılıyor. Bunlardan birisi "Dımaşk Hoca oğlu Emir Çoban'ın kızı Bağdat Hatun" adındaki kadındır⁹. "Emir Çoban'ın kızı olan Bağdat Hatun"¹⁰ kadınlar arasındaki mücadelede diğer kadınların hepsine üstün gelerek sultan Ebu Said Bahadır Han'ın en yakınındaki eşlerinden biri olmuş ve bu statüsünü hayatı boyunca devam ettirmiştir. "Hükümdar Ebu Said Bahadır Han bir gün Dil-Şad adlı bir kadına âşık olunca Bağdat Hatun kendisini terk edilmiş gibi hissederek, kıskançlığa kapılmıştır. Bağdat Hatun bir gün hükümdar Ebu Said Bahadır Han'la geceyi geçirdikten sonra zehirli bir mendili ağzına basarak onu öldürmüştür"¹¹. Ebu Said Bahadır Han'a bağlı komutanlardan Hoca Leyli adında ileri gelen büyük emirlerden

² Ahmet Gündüz, Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi, The Journal of Academic Social Science Studies (JASS), Volume 5, Issue 5, p. 129-148, October 2012, s.129-148.

³ A.Sait Aykut; İbn Battûta, DİA, C.19, İstanbul,1999, s.361-368.

⁴ Ebu Muhammed İbn Battuta Tancî; İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I-II, (Çvr. A. Sait Aykut), Taşkent Klasik Kitaplar Dizisi, YKY, İstanbul, 2004), tarafından yapılmış olan çevirisinden faydalanılmıştır.

⁵ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 26. Bölüm, s. 324.

⁶ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 26. Bölüm, s. 321.; Ebu Said Bahadır Han, 8 Zilkade 704'te (2 Haziran 1305) Ücân'da doğdu. Uygur menşeli atabegi Emîr Sevinç'in nezaretinde 1313 yılında Horasan valiliğine tayin edilmiştir. Babası Olcaytu Han'ın ölümü üzerine (1316) Emîr Sevinç tarafından başşehir Sultâniye'ye götürülerek (İlhanlı) hükümdar ilân edildi (717/1317). Tahta çıktığında çocuk yaşta olması sebebiyle devlet bir süre Atabeg Sevinç tarafından yönetildi. Daha fazla bilgi için bakınız; Abdulkadir Yuvalı; Ebu Said Bahadır Han, DİA, C.10, İstanbul,1994, s. 218-219.

⁷ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 26. Bölüm, s. 322. Hatta kadının adı seyahatnamenin C.I, 27. Bölüm, s.338 'de de geçmektedir.

⁸ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 26. Bölüm, s. 323.

⁹ Bağdat Hatun: Babası Suldus aşiretinden Çoban b. Melik b. Tudun Noyan'dır. 1323'te Celâyirîliler'den Emîr Şeyh Hasan b. Emîr Hüseyin b. Akboğa ile evlendirildi. 1325'te Ucan yaylasında kendisini görevlere beğenen Ebû Saîd Bahadır Han onunla evlenmek istedi. Cengiz yasasına göre hanın beğendiği kadın evli bile olsa eşinin onu hemen boşaması gerekiyordu. Bakınız; Enver Konukçu; Bağdat Hatun, DİA, C.4, İstanbul,1991, s. 444.

¹⁰ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 26. Bölüm, s. 324.

¹¹ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 26. Bölüm, s. 325.

birisi huysuzlukta çok ileri giden Bağdat Hatun'un başına hamamda topuz vurarak onu öldürmüştür"¹². Burada geçen cümlelerde Türk kızlarındaki kiskançlığın eskiden beri var olduğu görülmektedir.

Ebu Said Bahadır Han, Irakeyn diye bilinen bölgenin ve Horasan bölgesinin hükümdarıdır. "Hatunlarının her birinin kendine ait bir karargâhı vardır. Hatunlarından birisi baş hatundur. Hatta her birinin imamı, müezzini, hafızları ve pazarcıbaşısı mevcuttur"¹³. Bir yerde mola verilip, mola bittikten sonra tekrar yola çıkılmadan önce büyük davula art arda vurulur. Ardından hükümdarın baş hatununun davulu çalınır ardından diğer hatunların davulu çalınarak göç hazırlığı başlar"¹⁴.

İbn Battuta, Tebriz¹⁵ şehrini ziyaret etmeye gittiğinde şehre giriş kapılarından "Bağdat Kapısı" adıyla bilinen kapıdan şehre girdiklerinde şu şekilde bir manzarayla karşılaştığını açıklamaktadır. Tebriz şehrinde "Kazan Çarşısı" adıyla bilinen büyük pazara vardım. "Kazan Çarşısı" dünya ülkelerinde görmüş olduğum çarşıların belki de en güzel olanlarından biridir. Her zanaat için ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Kuyumcular kısmından geçerken gördüğüm çeşitli mücevherler gözlerimi kamaştırdı!. Kıymetli taşlar, güzel elbiseler giyinmiş ve beline ibrişim kuşak bağlamış yakışıklı kölelerin elindeydi. Bunlar tacirlerin önünde beklemekte ve ellerindeki mücevherleri Türk hatunlarına göstermekteydiler. Türk hatunları ise mücevher satın almakta birbirleriyle yarış ediyorlardı. Bu manzarayı büyük bir sınav olarak görüyorum. Böyle bir manzara karşısında şeytan'ın ayartmasına kapılmaktan Allah'a sığınırım¹⁶ diyor. Yine bu cümlelerden Türk kadınların ziynet eşyalarına düşkünlüğünün eskiden beri var olduğu anlaşılmaktadır.

Seyyahımız otuzuncu bölümde *Yemene Dönüş, Umman ve Hürmüz'e Doğru Yolculuk* kısmında "Kalhat" şehrinden bahsetmektedir ki Kalhat şehri deniz kıyısında, çarşıları çok güzel ve şirin bir mescidi vardır. Bulunduğu yerden "deniz ve limanı" görünmektedir. Burayı ermiş bir kadın olarak bilinen "Bibi Meryem"¹⁷ yaptırmıştır. Buranın ahali "Bibi" sözcüğünü hür ve soylu anlamında kullanmaktadır¹⁸. Türk asıllı olan "Bibi Meryem" adındaki kadın Kalhat ve Hürmüz'de hükümdarlık yapan Ayas adında bir Türk-Memluk' ün eşidir. 1311 tarihinde eşi Ayas ölünce 1311'den 1320 yılına kadar dokuz yıl boyunca buldukları yeri Bibi Meryem adındaki hanımı yönetmiştir¹⁹. Bu bilgiden çıkarılabilecek sonuç Türk kadınları imkân/fırsat bulduklarında yönetime talip olmaktadır.

Seyyah İbn Battuta, günümüzde Suriye devletinin elinde olan Lazkiye'de bir Ceneviz ticaret gemisine binerek elverişli rüzgârın da olmasıyla 10 günlük bir seyahatten sonra Alanya'ya ulaşmıştır. O dönemlerde "Rum diyarı" olarak bilinen Anadolu hakkında şu bilgileri vermektedir. Allah-u Teâlâ güzellikleri diğer ülkelere ayrı ayrı dağıtmıştır. Fakat Anadolu'da hepsini bir araya toplamıştır demektedir. Bu durumu şu ifadelerle dile getirmektedir. "Bolluk ve bereket Şam diyarında, sevgi ve merhamet ise Rum" da²⁰. Bu cümle ile Anadolu'da yaşayan Türk insanının kastedilmekte olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Battuta Anadolu'ya geldikten sonra Ahi zaviyelerinden hangisine gittiysek gittiğimiz her yerde büyük ilgi ve alaka ile karşılandık demektedir. Komşularımız olan kadınlar ve erkekler bize yiyecek ikram etmeye çalıştılar. Anadolu'da yaşayan Türk kadınları hakkında şu tespitlerde bulunmuştur. "Burada kadınlar yüzlerini örtmezler. Yola çıkacağımız zaman akraba ya da ev halkındanmışız gibi bizimle vedalaşırlar. Üzüntülerini ağlayarak belli ederlerdi". Buranın gelenek ve adetleri gereğince "ekmek haftada bir gün diğer günlere de yetecek kadar pişirilir". Ekmek pişirildiği gün erkekler sıcak ekmekler ve nefis yemeklerle bizlere ikramda bulunarak şöyle derlerdi: "Bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır dua bekliyorlar"²¹. Biz bu cümlelerden Anadolu'da ekmeğin evlerde hazırlandığı ve Türk kadınlarının ise misafirperver, cömert ve merhametli oldukları anlaşılmaktadır.

İbn Battuta Kayseri şehrine geldiğinde Eretna Devleti'nin Beyi olan Alaeddin Eretna Bey'in hatunlarından birisi şehir merkezinde yaşadığını söyler. Bu hanım Eretna Bey'in hanımları arasında "iyi kalpli ve cömertliği" ile bilinmektedir. Kendisine "ulu, yüce anlamına gelen ağa unvanıyla" hitap edilmektedir. Eretna Bey'in eşinin adı "Togay Hatun" dur. İbn Battuta'nın Togay Hatun hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir. Kendisini ziyaret ettiğimizde bizi ayakta karşıladı, güzel sözler söyleyerek iltifat etmiş ve selam vermiştir. Ayrıca bizlere yemekler hazırlattı. Oradan ayrılırken birtakım hediyelerle yolcu ettirdi ve kendisi gelemediği için özür dilediğini

¹² İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 26. Bölüm, s. 325.

¹³ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 26. Bölüm, s. 327.

¹⁴ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 26. Bölüm, s. 327.

¹⁵ Tebriz ilgili dönemde İlhanlı Devleti'nin sınırları içerisinde bulunmaktadır.

¹⁶ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 26. Bölüm, s. 328.

¹⁷ Hala Meryem.

¹⁸ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 30. Bölüm, s. 382.

¹⁹ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 30. Bölüm, s. 386.

²⁰ İbn Battuta Seyahatnamesi, C.I, 32. Bölüm, s. 401.

²¹ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 401-402. Ayrıca seyahatnamenin C.I, s. 289'da " Türk kadınları aslında yüzlerini örtmez", lakin "Taş Hatun" esaret altında götürülmekten utanarak yüzünü peçe ile örtmüştür. şeklinde bilgi bulunmaktadır.

belirtmektedir. Seyyahın vermiş olduğu bilgilere göre Eretna Bey'in hanımının çok kibar ve nazik bir insan olduğu görülmektedir²².

İbn Battuta'nın verdiği ilginç bilgilerden bir tanesi de kadınların annelik duygusuna sahip olduğu, engelli çocukları varsa çocuklarına baktıklarını ve vefasız olmadıklarıdır. Seyyah İbn Battuta Bursa'ya geldiğinde "elleri ve ayakları engelli bir çocuğu olan kadının yün eğirerek çocuğuna baktığını ve onu sokağa atmadığını" görmekteyiz. Annesinin ölümünden sonra "bu çocuğun dağda bayırda bulunduğu yiyeceklerle karnını doyurmaya çalıştığını" anlatıyor²³. Biz buradan annelerin her zaman vefakâr ve cefakâr olduklarını anlamaktayız. İznik'te de bulunan seyyah, Orhan Gazi'nin hanımı "Nilüfer Hatun" dan bahsederken "şehir ahalisine hükümdarlık eden, erdemli, iyi yürekli bir kadın" şeklinde bilgiler vermektedir²⁴. Seyyah İbn Battuta ayrıca İznik şehrinde yaşayan, dönem olarak "fıkıh bilgini olan Hacı Alaeddin Sultan Öyüki ile de tanışmış" kendisine misafir olmuştur. İbn Battuta kendisinin "çok cömert biri" olduğunu belirtmektedir. Misafiperverliğini şu şekilde açıklamaktadır. "İznik'te bulunduğum süre içerisinde ne zaman ziyaretine gitsem mutlaka bir şeyler hazırlayarak sunmaktadır. Güzel yüzü, ahlakı da güzel bir adam. Beni Beylun Hatun'a (Nilüfer Hatun) götürerek tanıştırdı. Beylun Hatun (Nilüfer Hatun)'da bize ikramda bulundu, iyi davrandı ve yardım etti"²⁵ demektedir.

Seyyah İbn Battuta, Karadeniz'in kuzeyinde Kama-Kuban ırmakları tarafında bulunan Macar şehrine doğru gittikten sonra orası hakkında şu bilgileri vermektedir. "Bu coğrafyada yaşayan insanlar dervişlere çok yakınlık göstermektedir. Herkes dervişlerin yaşadıkları tekkelere at, öküz, koyun vd. imkanları ölçüsünde ne bulurlarsa tekkeye göndermektedirler. Sultanın kendisi ve hanımları da ahaliden geri kalmayacak şekilde tekkelerde yaşayan dervişlere yardım etmektedirler. Manevi anlamda bereketlenmek amacıyla şeyhleri sık sık ziyaret ederek ihsanlar yağdırarak, hediyeler takdim etmektedirler. Dervişlerin yaşadıkları tekkelere yapılan yardımlar konusunda kadınlar aşırı bir tutum içindedirler"²⁶. Tıpkı günümüzde olduğu gibi acaba bu konuda da tarih tekerrür mü etmektedir denilesi gelmektedir.

Seyyah İbn Battuta bilgi vermeye devam ederek bu yörede gördüğü ona göre ilginç davranışlardan biri de "kadınlara gösterilen aşırı saygıdır". "Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün tutuluyor" demekten kendini alıkoyamamıştır. Mesela Emir Satiye Bey'in hanımının "çok iyi süslenmiş arabaya bindiğini, yanında cariyeleri olduğunu, cariyelerin kendisine hürmet ettiğini" gözlemlediğini yazmaktadır. "Emir Satiye Bey'in hatunu buldukları yere kırmızı gelince, Hatun bir kadeh kırmızı doldurarak Bey'ine takdim ettiğini aynı şekilde kayınbiraderine de takdim etmiştir. Hatunun bu davranışına karşılık olarak eşi olan Emir Satiye Bey de bir kadeh kırmızı eliyle hatununa içirmiştir. Beylerin hatunlarına karşı ilgisi bu şekildedir". İbn Battuta gözlemlerini anlatmaya devam ederek ayrıca aynı şekilde "Pazarıcı esnafının ve satıcıların eşlerinin de gösterilen saygı konusunda bunların da durumu diğerlerinden aşağı değildir" diyerek görüşlerini açıklamaktadır. Konuyla ilgili iki tane örnek vererek şu şekilde tasvir etmektedir. Onlardan bir tanesini "atların çektiği muhteşem bir arabada gördüm. Yanında eteklerini tutan üç dört cariyesi vardı. Başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve Buğtak adı verilen bir hotoz bulunmaktadır. Arabanın pencereleri açık olduğundan kadının yüzü de örtülmemişti. Zira Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar". Başka bir kadını da yine "aynı şekilde gördüm. Yanındaki köleleriyle-hizmetçileriyle pazara süt, yoğurt getirip satıyor, karşılığında esans (güzel koku) satın alıyordu"²⁷.

Türk kadınlarının giyim kuşam konusunda kılık kıyafetlerine çok dikkat ettikleri İbn Battuta'nın şu tespitinden anlaşılmaktadır. Öyle olur ki bazen kadınlara erkekleriyle (eşleriyle) beraber rastladığınızda "Türk erkeklerinin kılık kıyafetlerine pek dikkat etmediklerini şu şekilde ifade etmektedir. "şu adam bu hatunun hizmetkârı olmalıdır" dersiniz. Zira eşi, "koyun postundan bir kürk ile başında da buna uygun "Küla = Külah" denilen şapkadan başka bir şey giymemiştir"²⁸. Türk kadının güzel giyindiğine dair güzel bir örnek vermektedir.

Seyyah İbn Battuta, Macar şehirlerinde hükümdarların karargâhına gitmek üzere dört günlük mesafedeki yere gittiğini, orada çadırını kurduğunu ve yabancı olduğu belli olsun diye çadırın önüne bayrak diktiğini yazmaktadır. Karargâh denilen yere "Ordu" denilmektedir. Karargâh şehir, çadırlardan oluşan yere verilen isimdir. Sultan'ın hanımlarından "her birinin ayrı çadırı olduğunu" bildirmektedir²⁹.

²² İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 415.; Ayrıca Eretna Devleti hakkında daha fazla bilgi için bakınız; Kemal Göde; Eretnalılar (1327-1381), TTK yayını, Ankara,1994.

²³ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 429.

²⁴ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 430.

²⁵ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 431.

²⁶ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 471.

²⁷ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 472-473.

²⁸ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 472-473.

²⁹ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 473-474.

Türk kadınları içinde yaşadığı toplumdan kopuk bir şekilde yaşamamaktadır. Bu konuda seyyah şu bilgiyi vermektedir. *“Sultanın hanımlarının her birisinin kendisine ait çadır [=otağ] malzemeleri bulunmaktadır. Bulduğu yerden çevresini gördüklerini şu şekilde aktarmaktadır. Bu geçen hanımların dördüncüsü İsa Bey'in kızıdır. Yolda ilerlerken tepe üzerinde bir yabancı gelindiğini belirten bayraklı çadırımızı görerek - herhangi bir şeye ihtiyacımızın olup- olmadığını öğrenme amaçlı - yanımıza cariyelerini göndermişti. Cariyeler gelerek hatunun selamını bildirerek bizleri selamladılar. Hatun ise cariyelerini aşağıda yolda beklemekteydi”*. Bende kendilerine gösterdikleri ilgiye karşılık olmak üzere *“Tülük Tümur'un teşrifatçıbaşısı olan kişiyle hediye gönderdim”*. Göndermiş olduğum *“hediyelerimi kabul etti”*³⁰ demektedir. Buradan şu sonuç çıkarılabilir. Türk kadınlarının gelen misafirlere yemek çıkarttığı, misafir evden ayrılırken de birtakım hediyelerle kendisini uğurladıkları görülmektedir.

Ulu Sultan Muhammet Uzbek Han³¹ tören esnasında tahta oturunca sağında ve solunda hatunları oturmaktadır. Hatunlardan biri *“tören esnasında çadırın içine girince sultan geleni karşılar elinden tutarak”* yerine oturtur. Ardından sultan kendi makamına geçer. *“Kadınların hiçbirinde kaç-göç olmadığından bu tören halkın gözü önünde cereyan etmektedir. İkinci namazından sonra baş hatun ayağa kalkar, kumaları, onu çadırına uğurlar, sonra her biri çadırlarına gitmek üzere hazırlık yapar. Her hatunun yanında elli kadar atlı cariye bulunmaktadır”*³². Hatunların göç etmesini seyyah İbn Battuta şu şekilde tasvir etmektedir. Hatunlar arabalarına binince *“Baş hatun dedikleri yaşlı bir kadını sağ tarafına alırlar”*. Küçük olan hatunu da *“sol taraflarına”* alırlar. Seyyah İbn Battuta aynı zamanda kadınların kıyafetlerini de tasvir etmektedir. *“Sırtlarında mantoya benzer bir elbise vardır”*. Büyük ve küçük hatunların başlarında da *“kenarları inci ve altından işlenmiş yazmalar”* bulunmaktadır. Kızlara gelince başlarında *“külâh”* denilen hotozlar vardır. Ayrıca Baş Hatun'un asil ve hür soydan geldiğini belirtmektedir³³.

Sultan bir ziyafette sıra (şerbet) içmek istediğinde *“kızı”* kendisine hizmet etmektedir. Örneğin, *“Kızı ayağa kalkarak, kadehi doldurur ve dizini yere koyarak nazikçe babasına sunar, babası içtikten sonra, bu sefer büyük hatundan başlamak üzere diğerlerine de sıra sunmaktadır”*³⁴.

Sultan Uzbek Han'ın hanımlarından bir tanesi *“Bizans prensesidir”*. Bu Bizans kökenli *“Beyelun Hatun”* İstanbul'a ailesini ziyarete gideceği zaman eşi *“Uzbek Han ve baş hatunu kendisine bir menzil kadar eşlik ederek onu yolcu ettiği”* görülmektedir. Diğer hatunları ise *“iki menzil uzağa kadar yolcu etmişlerdir”*. Bu bir nezaket kuralı olup nezaketi elden bırakmadıkları görülmektedir³⁵. Uzbek Han'ın eşine eşlik ederek İstanbul'a gelen Türkler Beyelun Hatun'un *“eski dinine bağlı olduğunu, babasının yanından ayrılmak istemediğini anlayınca”* *“memleketlerine dönmek için izin”* istemişlerdir. Beyelun Hatun onlara *“hem izin vermiş hem de hediyeler vererek”* yolcu ettiği görülmektedir. Bu cümlelerden kadınlar üzerinde herhangi bir baskının olmadığı görülmektedir.

Seyyah İbn Battuta Bizans/Konstantiniyyeden tekrar Sultan Uzbek Han'ın yanına gelerek buradan *“Huvarızme/ Harizm”* e gelmiştir. Harizm'in Türklerin *“en büyük, güzel ve en bakımlı şehirlerinden biri olduğunu”* belirtmektedir. Sultan Uzbek' in hâkimiyeti altında bulunan bu şehrin emiri *“Kutlu Dümur”* adında birisidir. *“Kutlu Dümur”* şehirde bulunan medrese ve diğer yapıları yaptırmış, yanında bulunan büyük mescidi ise eşi *“Turabek Hatun”* yaptırmıştır. Turabek Hatun'un hayırsever biri olduğu anlaşılıyor³⁶.

İbn Battuta eserinde, kadınların gelen *“misafirlere hediye verdikleri ve ziyafet tertip ettikleri”* görülüyor. Yukarıda adı geçen *“Turabek Hatun”* kendisinin yaptırdığı zaviyede ziyafet vermiş, onun kız kardeşi Cica Ağa ise *“seyyaha 100 dinar dirhem (para) vermiştir”*. Aynı şekilde Turabek Hatun kendisine *“bir samur kürk ile iyi cins at”* hediye etmiştir. Turabek Hatun'un *“asil, dindar ve cömert”* olduğunu yazmaktadır³⁷.

Ulu Sultan Uzbek'in kızının adı *“İt Küçücük”*tür. Adının Arapça karşılığı *“kelb-i sagir”* dir. Çünkü it'in Arapçası kelb, *“küçücük”*ün Arapçası ise sagirdir. *“İt Küçücük”* adının taşıyan ve babasının otağından altı mil uzaklıkta kendine ait bir yerde oturmaktadır. Kendisini ziyaret etme amaçlı o tarafa yöneldik. *“İt Küçücük”* adlı hatun bizim kendisini ziyaretimizde hazır bulunmaları için eşine, dönemin kadısına, fakihlere, Seyyid Şerif b. Abdülhamid'e ve onun öğrencilerine haber vererek ziyaret esnasında hazır bulunmalarını talep etmiştir. Verilen emir üzerine eşi İsa ve diğerleri de gelmişlerdir. Aynı zamanda İsa'nın kızı da sultanın eşidir. Eşi İsa, *“İt Küçücük”* adındaki hanımıyla aynı sedire oturdu. Sultanın kızı olan *“İt Küçücük Hatun, cömertlik ve erdem bakımından bir benzeri görülmeyen*

³⁰ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 473.

³¹ Mustafa Kafalı; Özbek Han, DİA, C.34, İstanbul,2007, s. 107-109. Altınordu Devleti'nin hükümdarlarından bir tanesidir. 1313-1340 yılları arasında sultanlık yapmıştır.

³² İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 475-476.

³³ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 476-479.

³⁴ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 484.

³⁵ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 497.

³⁶ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 520.

³⁷ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 524.

kadıdır” diyerek iltifat etmiştir. İbn Battuta, İt-Küçüçük Hatun için “*Hak Teala ona en güzel mükafatı versin*” diye hayır dua ettiği³⁸ görülmektedir.

Türk kadınlarının cömert olduğuna dair başka bir bilgi daha veriyor. Belh şehrinde bulunan büyük bir mescidi Belh emirinin hanımı yaptırmıştır. Onun kocası Abbasi oğullarının “*Belh valisi Davut bin Ali*” adında birisidir. Dönemin halifesi yöre halkının bir eyleminden dolayı onları cezalandırmak amacıyla yıllık ağır bir vergi istiyor. Vergi memuru şehre varınca dönemin “*kadınları ve çocukları mescidi yaptırın kadının yanına giderek hep birlikte şikâyetlerini*” bildiriyorlar “*halifeden gelen ağır para cezasını*” anlatıyorlar. Kadın ise halifenin halka kestiği ağır para cezasına karşılık olarak “*mücevherlerle yüklü ve süslü bir elbisesini*” bir görevli ile halifeye gönderiyor. Gönderilen görevli, halifeye kadının “*Belh ahalisinin yoksulluğundan bahsederek toplayacağı vergiden daha fazla edecek bu elbiseyi halktan istediği vergiye karşılık olarak gönderdim*” dediğini aktarıyor. Vergi memuru elbiseyi halifeye götürerek takdim ediyor, halife “*utancından yüzü kızarmış*” bir şekilde bu kadın bizden de mi cömert şeklinde söylenerek elbiseyi geri iade etmiştir. Halifenin elbiseyi geri göndermesinden sonra “*kadın ise bu elbiseyi namahremnin gözü gördü diyerek elbiseyi satarak elde ettiği gelirle mescid, zaviye ve ribat inşa ediyor*”³⁹. Biz bu Türk kadınının asil ruhlu, sağlam bir karaktere sahip olduğunu anlıyoruz.

İbn Battuta Seyahatnamesinin ikinci cildinde ise “*Raziye Begüm Sultan*”ın hükümdarlığı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Hindistan Delhi Türk Sultanlığının kurucusu olan Sultan Şemseddin İltutmuş, vefat ettiğinde arkasında üç erkek ve bir kız çocuğu olmak üzere dört çocuk bırakmıştır. Erkek çocukların isimleri “*Rükneddin, Muizziddin, Nasıreddin ve kız çocuğunun adı ise Radiye (Raziye)*” adını taşımaktadır. Radiye, Muizziddin’in adlı çocukla ana baba bir kardeşidir. Babaları Sultan Şemseddin İltutmuş’un ölümünden sonra Rükneddin tahta çıkmıştır.

Sultan Rükneddin b. Şemseddin Rükneddin, babasının vefatından sonra tahta geçince kardeşi Muizziddin’i öldürtmüştür. “*Radiye ise Muizziddin’in ana baba bir kardeşi olduğundan dolayı diğer üvey kardeşi Sultan Ruknett’in’e karşı hoşnutsuzluğunu hemen göstermiştir*”. Radiye’nin bu tavrı üzerine sultan Rükneddin onun da öldürülmesini emretmiştir. Sultan Rükneddin, cuma namazına gitmek için saraydan dışarı çıktığında, öldürtmek istediği üvey kız kardeşi Radiye harekete geçerek, mazlumlar gibi renkli elbise giyerek büyük cami yakınında bulunan ve devlethane adıyla bilinen eski sarayın damına çıkarak oradan halka seslendi. Konuşmasında “*kardeşim Rükneddin, öz kardeşim Muizziddin’i öldürttü. Şimdi de beni öldürtmek istiyor*” diyerek halka bilgi vermeye başlamış ayrıca konuşmasında babası Şemseddin İltutmuş’un halka yaptığı iyilikleri de birer birer hatırlatmıştır. Bu etkileyici nutkun ardından ahali akın akın toplanarak mescitte bulunan “*sultan Rükneddin’e hücum ederek O’nu yaka paça tutarak kız kardeşi Radiye’nin yanına*” getirmişlerdir. Radiye onların karşısına çıkarak “*öldüren öldürülür*” şeklinde kesin buyruğunu vermiştir. Verilen emir üzerine öldürttüğü kardeşi Muizziddin’e “*kıyas*” olsun diye öldürülmüştür. Radiye’nin küçük kardeşi Nasıreddin yaşça pek küçük olduğundan dolayı halk “*Radiye’nin başa geçip ülkeyi yönetmesi konusunda oybirliğiyle karar*” vermiştir. Radiye hemen orada hükümdar ilan edilmiş ve dört sene (1236-1240) boyunca ülkeyi yönetmiştir. Battuta’ya göre Radiye’nin karakteristik özelliklerine bakıldığında bu kadın okunu ve sadağını yanına alıp “*devlet erkanyla yola çıktığında Radiye’nin erkek gibi at bindiği ve yüzünü örtmediği görülürdü*”. Bir müddet ülkeyi yöneten Radiye “*zenci kölesiyle beraber olduğu*” suçlaması ortaya atılınca tahttan indirilmiş ama öldürülmemiştir. Kendi sülalesinden bir adamla evlendirilerek yerine küçük kardeşi Nasıreddin hükümdar olmuştur.

Sultan Nasıreddin b. Şemseddin, bir süre bağımsız hükümdar olarak ülkesini etmiştir. Belli bir süre sonra “*isyan bayrağını çeken Radiye ile eşi, artlarından gelen köle ve bozguncularla birlikte kardeşi Nasıreddin’le savaşmak*” üzere yola koyulmuşlardır. Kardeşi sultan Nasıreddin ise naibi [=sağ kolu, vekili] olan ve kendinden sonra tahta geçme şansını yakalayan kölesi Gıyasettin Balaban ile beraber onların üzerine yürüyerek taraflar arasında meydana gelen savaşta kız kardeşi Radiye Hatun’un kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu yenilgi üzerine Radiye Hatun “*savaş alanından*” kaçmıştır⁴⁰.

Radiye Hatun firar esnasında büyük sıkıntılarla “*boğuşmuş ve açlık tehlikesiyle*” karşı karşıya kalmıştır. Firari durumda olduğu tarihte tarlasını sürmekte olan bir çiftçiye rastlayınca çaresiz bir şekilde ondan yiyecek istemiştir. Radiye Hatun çiftçinin kendisine verdiği yiyeceği yedikten sonra “*yorgunluktan*” uyumuştur. Bir süre sonra Radiye’yi kontrol etmek amacıyla bakan çiftçi, Radiye’nin üzerinde “*erkek kıyafeti ve giysisinin iç kısmında altın ve inciyle [bezeli] bir kaftan görünce*” karşısındakinin “*kadın*” olduğunu anladığından uyuyan Radiyeyi öldürmüştür. Üzerindeki değerli “*kıyafetini, altın ve diğer eşyalarını almış, atını gasbetmiş, cesedini ise kendi arazisine gömmüştür*”. Belli bir süre sonra maddi açıdan darlığa düşen çiftçi, öldürmüş olduğu Radiye’nin kıyafetlerinin bir kısmını sakladığı yerden alarak “*satmak için çarşıya götürdüğünde pazar esnafı onun durumundan kuşkulananak kendisini zaptiyebaşısına (Şihna) şikâyet etmişlerdir. Zaptiyebaşı ona (çiftçiye) dayak atınca dili çözülen çiftçi,*

³⁸ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 479-480.

³⁹ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. I, 32. Bölüm, s. 555-557.

⁴⁰ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. II, 41. Bölüm., s. 622-624.

Radiye Hatun'u öldürdüğünü itiraf etmiştir. Radiye'nin cesedini gömdüğü yeri de onlara göstermiştir". Görevliler çiftcinin ifadesinden hareket ederek cesedi gömülü olduğu yerden çıkarıp yıkamışlar, kefenleyerek bulunduğu yere gömerek üzerine de kubbe yapmışlardır. Bu mezar "ziyaret edilen bir yerdir". Radiye'nin mezarı şehirden bir fersah uzaklıkta Cün nehri [=Cumna yahut Yamuna] diye bilinen suyun kenarında bulunmaktadır⁴¹ demektir.

Seyyah İbn Battuta eserin başka bir yerinde ise Radiye sultan hakkında şu şekilde bilgiler vermektedir. 29 Kasım 1236'da Rükneddin öldürülünce Radiye onun yerine geçmiştir. Radiye Sultan daha babası Şemsettin İltutmuş'un sağlığında devlet işleriyle ilgilenir, cesaret ve kahramanlığıyla bilinen biridir. Babası Şemsettin İltutmuş onun kabiliyetlerini değerlendirmiş ve siyasete atılma konusunda Radiye'yi cesaretlendirmiştir. Hatta tarihi kayıtlara göre onu evlendirmeyerek 1233 yılında Gvalyor adını taşıyan yerin fethinden dönerken kendisine velayet yapmak istediğini ifade eden bir ferman bile yazmaya karar vermişse de döneminin devlet ricali tarafından "oğullar varken bir kızın tahta oturmasının münasip olmayacağı" yollu bir ikaz alınca bu fermanı vazgeçtiği görülmektedir. Şemsettin İltutmuş bu konu ile ilgili şunları söylediği görülmektedir. "Benim oğullarımda hayır yoktur. Hepsini işret âleminde ziyan-ı vakt iderler. Ağâh olunuz ki benden sonra umur-i devleti çekip çevirmeye kadir kişi sadece kızım Radiye Hatun'dur" demekten de kendini alıkoymamıştır. Nitekim Radiye Hatun bu vasiyeti hüccet göstererek kısa zamanda kendine taraftar toplamıştır. "Radiye, saltanata geçince evvela Rükneddin döneminde bozulan asayişini tekrar düzeltmeye çalışmış, birçok isyancıyı ya tamamen telef etmiş ya da ciddi hezimetlere uğratmıştır". Radiye pek kurnaz davranarak muhalif cepheyi kendi içinde parçalayıp siyasette usta olduğunu da ispatlayarak kısa bir zaman içinde devlette sulh ve sükûneti sağlamıştır. Onun 1226 yılında "Retenbur Kalesi'nde mahsur kalan Müslümanları kurtarması ve Hindulara hiç ummadıkları bir yenilgi tattırması da meşhurdur". Ancak Hindistan'da idareyi elinde tutan ve "Kırklar" diye bilinen Türk aristokrasisi, "Radiye Hatun'un bazı hareketlerinden memnun değildir". Radiye Hatun'un Habeş asıllı Cemaleddin Yakut adındaki yardımcısını ön plana çıkarması "devletin başına Türk aristokrasiden olmayan birinin geçebileceği" kaygısını uyandırdığından kendisine olan tepkiler zamanla artmıştır. Radiye Hatun'un ordusu 1240'ta muhaliflerinin önünde yenildi. "Radiye Hatun da tekrar toparlanmak için kaçıp gizlenmeye çalışmışsa da Hindu asıllı bir köylü onu öldürmüştür"⁴².

Radiye Hatun zeki, bilgili, bilginleri koruyan, şirden anlayan, sabırlı bir hükümdardır. Habeşli yardımcısıyla aralarında yakışsız bir ilişki olduğuna dair söylenti bulunmakta ise de o dönemin kaynaklarında bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece yardımcısının Habeşli olmasından dolayı için onu aşağılamaktadırlar⁴³.

Sonuç olarak yapılan bu çalışmada sadece İbn Battuta Seyahatnamesi'nde geçen Türk kökenli kadınlar ile ilgili tespitlerde bulunulmuştur. Bahsi geçen kadınlar ileri gelenlerin hanımları ve mevki makam sahibi olan kadınlardır. Sadece Anadolu'daki kadınların haftada bir pişirdikleri ekmeğününden de bahsetmekte ve kendisine erkekleri vasıtasıyla yaptıkları sıcak ekmeğünleri ikram ettiklerini yazmaktadır. İki cilt hâlinde Türkçeye çevirisi yapılmış olan seyahatnamenin hiçbir yerinde -ki çok dikkat çekicidir- Türk kadınlarına yönelik olumsuz hiçbir cümle bulunmamaktadır. Türk erkeklerinin çevrelerinde bulunan kadınlara karşı her zaman saygılı olduklarını ve değer verdiklerini ifade etmektedir. Türk kadınlarının toplum içinde rahat bir şekilde hareket ettiğini, misafir kabul ettiğini, gelen misafirlere hediye verdikleri, hediye kabul ettikleri hatta savaşlara katıldıkları görülmektedir. Ayrıca İbn Battuta eserinin hiçbir yerinde kadınlara yönelik herhangi bir şiddet olayından da bahsetmemiştir. Acaba günümüzde kadınlara yönelik şiddet asrın getirdiği bir hastalık mıdır? Kadınlara yönelik şiddetin arka planında neler var? araştırılması gereken mühim bir konu olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ayktut, A. Sait (1999); İbn-i Battûta, DİA, C.19, İstanbul, s.361-368.

Ebu Muhammed İbn-i Battuta Tanci (2004); İbn-i Battuta Seyahatnamesi, C. I-II, (Çeviren: A. Sait Ayktut), Taşkent Klasik Kitaplar Dizisi, YKY, İstanbul.

Göde, Kemal (1994); Eretnalılar (1327-1381), TTK yayını, Ankara.

Gündüz, Ahmet (2012); Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi, The Journal of Academic Social Science Studies (JASS), Volume 5 Issue 5, p. 129-148, October, s.129-148.

Kafalı, Mustafa (2007); Özbek Han, DİA, C.34, İstanbul, s. 107-109.

Konukçu, Enver (1991); Bağdat Hatun, DİA, C.4, İstanbul, s. 444.

Yuvalı, Abdulkadir (1994); Ebu Said Bahadır Han, DİA, C.10, İstanbul, s. 218-219.

⁴¹ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. II, 41. Bölüm., s. 622-624.

⁴² İbn Battuta Seyahatnamesi, C. II, 41. Bölüm, s. 646-647.

⁴³ İbn Battuta Seyahatnamesi, C. II, 41. Bölüm, s. 646-647.